

L'activitat retaulística en temps del barroc a la vila de Torroella de Montgrí. El retaule de Santa Caterina: Joan Torras

Josep M. Compte Casademont^(*)

Introducció

L'any 2008 vaig començar l'estudi del retaule de Santa Caterina. El propòsit en aquells moments era només establir-ne una primera anàlisi. Tant del retaule com de l'autor encara en coneixem molt poques coses, fet que no deixa d'ésser habitual en tot el que té a veure amb el barroc.

Iniciada la recerca, en diversos trams de la investigació ens apareixeran abundants dades sobre aquesta època a la nostra vila. Algunes certament interessants, i les més sorprenents les que feien referència als nombrosos retaules que es construïren en aquest període en el nostre municipi.

La nova informació s'entrellaçava i es complementava admirablement amb l'objectiu inicial del treball. Però la riquesa documental d'aquells anys, més el vestigis recuperats en el treball de camp, ens permetria fer uns estudis en aquest àmbit de més abast.

(*) pintor investigador en tècniques pictòriques i professor de l'aula d'arts plàstiques de Torroella de Montgrí i l'Estartit.

Així, sense renunciar a la idea inicial, vaig ampliar el camp d'estudi a l'activitat artística que en temps del barroc es duqué a terme en la nostra vila. Uns anys que malgrat la intensitat amb què es va viure i les grans obres que es van realitzar ha quedat poc reflectit en la nostra historiografia.

Per finalitzar, al treball encara cal dedicar-hi un últim esforç. La intenció de les següents ratlles, de caire divulgatiu, és una primera aproximació als principals trets de l'estudi, però també a aquest fascinant món de l'art barroc.

Un barroc genuïnament català

Les realitzacions artístiques d'aquest període a Catalunya encara són poc conegudes. És un temps que ha estat llargament oblidat i injustament menystingut per gairebé tots els historiadors. Mentre a principis del segle passat el romànic i el gòtic van acaparar el centre d'atenció dels estudis, fet que no ens ha d'estranyar, atès que aquests estils mostraven la gestació i expansió de la Catalunya medieval, alguns anys més tard, els esforços van anar dirigits cap al modernisme i el noucentisme, un art proper al corrents europeus i amb voluntat de reivindicar i reactivar l'esperit patriòtic català. Així, estils com el renaixement, el barroc o el neoclassicisme van quedar relegats a un segon terme i el seu temps fou considerat de decadència i de poc interès.

Cèsar Martinell va ser el primer d'advertir que el barroc no té res a veure amb aquest segle gris que certa historiografia havia pretès presentar. Però quan va començar els estudis, cap a l'any 1950, aquest tipus de patrimoni ja havia minvat considerablement. La primera davallada la trobem durant la desamortització de Mendizábal l'any 1835, però la gran destrucció es va produir durant la guerra civil. Entre els anys 1936-1939, a Catalunya es va fer malbé al voltant del 85% del patrimoni que en aquells moments posseïen les nostres esglésies. La xifra és esgarrifosa, però equiparable al nombre de patrimoni que es va malmetre en aquest període a Torroella de Montgrí.

A Catalunya el barroc va tenir una gran vitalitat en tots els camps de la cultura. En l'àmbit artístic, els retaules van esdevenir la gran expressió plàstica d'aquest moviment. Les dates són sempre aproximades; a Catalunya, l'inici del barroc hem de situar-lo als voltants del 1620, en aquests moments, però, només podem parlar d'un barroc molt primerenc. No serà fins al 1670 que l'estil assoleix la seva plenitud, que perdurarà gairebé fins al 1725, després d'aquesta data ja parlarem d'un barroc tardà.

Durant aquest període de màxima maduresa del moviment (1670-1725), una crisi afectarà de ple Catalunya: la guerra de Successió a la corona espanyola (1705-1714). Així doncs, la construcció de retaules va minvar considera-

blement, però aquest fet va ésser temporal. Poc després, tot i que no amb el mateix ritme, l'activitat es va reprendre. Però la derrota en aquesta contesa va representar molt més que tot això. Catalunya va perdre les seves institucions, però també va significar un abans i un després d'aquest estil. A continuació d'aquest període bèl·lic, el nostre barroc adquirirà un pronunciat to àulic.

La sentència de mort dels retaules barrocs la firmà el rei Carles III. Promogut per la Real Academia de San Fernando l'any 1777, va emetre un decret que prohibia la construcció de retaules amb fusta, amb el pretext que podien provocar incendis. A més, l'edicte obligava a canviar la fusta per la pedra o el guix. Aquest primer decret va tenir molt poca incidència a Catalunya, així que en va caldre un segon per eradicar definitivament la construcció d'aquest tipus de moble, aquest cop expedit per Carles IV l'any 1791 i al·legant els mateixos motius que l'anterior.

La imposició del nou estil, el classicisme, no tenia cap sentit, era un fet consumat, i progressivament s'anava estenen per tot Europa. Com és obvi, el decret amagava moltes altres coses. A Catalunya, el barroc, com abans ho havia estat el gòtic, era un art que es considerava propi i molt estimat. L'activitat en aquest camp era molt important i la construcció d'aquestes obres, malgrat que pràcticament la totalitat del cost era assumit pel poble, tenia un preu molt alt. A més, l'or també començava a escassejar. Un altre factor determinant era la sòlida estructura social que es necessitava per a la seva construcció, un fet que incomodava la cort.

L'activitat artística a la vila de Torroella de Montgrí

A Torroella de Montgrí el barroc es va manifestar amb molts segments de la cultura, però va ésser en l'àmbit de les arts i molt concretament en la retaulística on l'activitat va adquirir major rellevància. Quant a l'arquitectura es realitzaren molts projectes, alguns de gran abast. Pel que fa als edificis religiosos, exceptuant els de nova planta, s'hi van fer importants intervencions; els que estaven en estat ruïnós es van reconstruir i els que havien quedat antiquats es van remodelar i/o ampliar. Així, un cop acabada aquest feina els esforços es van centrar a decorar-ne l'interior.

La nostra vila no ha estat especialment afortunada pel que fa a la conservació d'aquest tipus de patrimoni. Mentre que de l'arquitectura d'aquells anys avui encara en queden nombrosos vestigis, pel que es refereix a l'activitat retaulística la xifra és francament pobra. El conjunt de l'ermita de Santa Caterina és la mostra més valuosa d'aquest moviment del barroc a la

nostra vila, però és també l'únic d'aquestes característiques que es conserva a Catalunya.

De l'ermita abans esmentada, a més de l'arquitectura cal destacar-ne les exquisides decoracions que atresora l'interior de la seva capella. D'aquestes, en primer lloc cal assenyalar-ne el retaule, ja que és l'únic de tots els que es van construir a Torroella en aquells anys que el temps ha salvaguardat i avui és l'obra més preuada del nostre patrimoni moble. Tot seguit cal citar les dues pintures a l'oli que decoren el presbiteri del temple, fetes per Joan Pau Casanoves l'any 1723, i els frescos que recobreixen les voltes del presbiteri i la nau central, realitzats pels figuerencs Fernando Segovia i el seu ajudant Joan Tàpies l'any 1726. Retornant a l'activitat retaulística al nostre municipi, només ens queda una altra singular mostra d'aquest tipus de moble: la marededéu que presidia el retaule major de la capella de Santa Maria del Mar de l'Estartit, una preciosa talla avui conservada pel propietari de l'ermita, el Sr. Ramon Mascort.

Capella de l'ermita de Santa Caterina (foto Josep M. Compte)

A Torroella de Montgrí, aquest estil barroc es va veure afavorit per uns anys de bonança que va començar en les últimes dècades del segle XVII i que, si exceptuem petites crisis, es va allargar pràcticament durant la major part del segle següent. En aquest període, les noves mesures d'higiene, dessecació d'aiguamolls i la diversificació dels cultius en bona mesura a causa dels nous productes arribats d'Amèrica, van propiciar que la nostra vila assolís un cert benestar i, com a conseqüència, un ràpid creixement demogràfic.

Maredeu de la capella de
Santa Maria del Mar (foto
Josep M. Compte)

La petita menestralia i l'embrionària burgesia organitzada en gremis o obrieres i confraries foren els grans impulsors d'aquests monumentals conjunts escultòrics i també els que assumiren bona part del seu cost. Les fonts de recaptació eren moltes i variades, la més habitual als llocs costaners com l'Estartit era amb les penes del peix, mentre que a l'interior era la recol·lecta i venda del gra. Una altra font d'ingressos eren les aportacions individuals, aquestes molt substancioses, que podien anar des del mateix treball fins a llegats testamentaris. Algunes vegades eren les mateixes famílies benestants, devotes d'un determinat sant, les que sufragaren la totalitat del cost del retaule.

Torroella de Montgrí en aquells anys era una vila molt ben estructurada. La universitat, com abans s'anomenava l'ajuntament, obtenia rendes per molts mitjans; per tant, no és casual que aquest estament també participés molt activament en la construcció de bona part d'aquests mobles. La situació parroquial era molt diferent, malgrat l'ingrés del delme, mantenir el nombrós cos del clergat representava una gran despesa, així la seva participació en aquest tipus d'obres era molt minsa.

Retaules i tallistes

Els retaules col·locats a la capçalera del temple s'anomenaven majors, mentre que els que anaven a les capelles laterals eren els menors. Els retaules

constituïen el teló de fons dels actes litúrgics que s'hi celebraven. Òbviament impressionaven els fidels amb la seva grandària, magnificència i profusió de daurats. L'origen de l'estil el trobem a Roma i el concili de Trento (1545-1563) en marcarà l'inici. L'Europa cristiana ha quedat definitivament dividida entre catòlics i protestants. En el concili es definirà el dogma catòlic i també s'establiran les directius de l'art religiós. Així, mentre que per a les ornamentacions es fomentaran les formes naturalistes en detriment de les geomètriques, per a la imatgeria les representacions hauran d'ésser efectistes, persuasives i dramàtiques o apoteòsiques segons de quina representació iconogràfica es tracti. Un altre fet que tindrà a veure amb aquest moviment és el predomini de les monarquies absolutes arreu d'Europa, on tant el poder polític com el religiós se servirà de l'art per afirmar la seva sobirania. Els retaules esdevindran una gran eina propagandística per arribar al sentiments dels fidels i, a més, per les seves dimensions, permetran desenvolupar un programa iconogràfic bastant complet.

Així els retaules passaren a ésser instruments de devoció i d'orgull d'una comunitat, però també un talismà que els protegia de possibles adversitats: guerres, epidèmies, plagues, males collites... Promoguts pels gremis i les confraries, es col·locaven a les capelles que cada associació tenia destinada per a les seves activitats religioses. Per a la construcció calia temps, però també una estructura social molt ben tramada, ja que hi intervenien un gran nombre d'artesans com ara el mestre d'obres, el ferrer, el fuster, l'escultor i els dauradors.

Realitzar retaules no era cap novetat, la tradició va començar a finals de l'època medieval amb l'estil gòtic, més endavant el renaixentista i finalment el barroc. Mentre que els retaules gòtics, i també bona part dels renaixentistes, eren pintats sobre fusta, els barrocs hi estaven esculpits. La fusta és un material poc lluït i un cop tallada necessitava la policromia que, mitjançant diverses tècniques com la pintura a l'oli, trem d'ou, pa d'or, i dintre aquesta última els estufats i llanats, donava l'aspecte final al retaule; d'això se n'encarregaven els pintors dauradors. Però el daurat, generalment, es feia alguns anys més tard de la finalització de l'esculpit, un dels motius n'era l'elevat preu de l'or. Per la dauradura, el major de Santa Caterina va haver d'esperar 22 anys i aquesta feina va anar a càrrec de Fèlix Pi de Sant Andreu de Llavaneres.

Els colors de la policromia del retaule de la nostra ermita són exquisits, però per les capitulacions del daurat del moble sabem que en un moment d'aquest procés s'hi va fer una correcció: el fons de les ornamentacions del retaule havien d'anar en vermell, i així es va fer en una part, però per raons que desconeixem les parts començades en vermell es repintaren de blau, color que finalment s'utilitzaria per pintar la resta del retaule.

Els retaules no sols es feien per a les esglésies que encara no en tenien, sinó que sovint substituïen els anteriors gòtics, o fins i tot renaixentistes, purament pel canvi de moda de l'època. Els "retaules vells", com eren anomenats als contractes, en algunes ocasions es col·locaven en capelles del mateix temple, però moltes vegades, com és el cas del de Santa Caterina, es lliuraven a l'escultor com a part del pagament i aquest n'aprofitava el material, és a dir: la fusta. En determinades ocasions, algunes imatges del retaule antic s'incorporaven al nou. Podem posar com a exemple el de Santa Caterina, on l'antiga imatge gòtica de la santa va passar a presidir el nou retaule d'època barroca.

Centrant-nos en les esglésies o capelles, el retaule major sempre era dedicat al sant o santa titular del temple, però, a més de la imatge i els episodis de la vida del titular del retaule, s'hi trobaven representades escenes de la passió de Crist i els sagraris o manifestadors que, emplaçats sempre en lloc molt visible, recordaven la presència reial i permanent de Crist a través de l'eucaristia, d'acord amb el dogma catòlic, refermat al concili de Trento. El retaule de l'ermita de Santa Caterina, però, conté tots els elements propis esmentats anteriorment exceptuant el sagrari, atès que es tracta d'una església d'origen laic.

Els retaules es contractaven, sempre que es podia, a l'escultor més acreditat per a realitzar aquell treball, ja que es considerava l'obra de la comunitat. En aquells anys del barroc els escultors feien grans desplaçaments, tant dins la Catalunya actual com a l'altra banda dels Pirineus. Encara que els territoris catalans ultrapirineus són políticament francesos des del tractat dels Pirineus de l'any 1659, els intercanvis artístics continuaren essent molt importants fins al 1714. Així, alguns dels escultors més destacats del període del barroc català treballaren també en aquelles terres. Actualment aquests retaules de la zona francòfona tenen una doble importància: la pròpia d'una gran obra del barroc i el fet que, al nord, se n'han conservat més, cosa que ha estat primordial per a conèixer veritablement l'obra d'alguns escultors.

Subratllem, en primer lloc, alguns dels autors més destacables dins el període del ple barroc català. Els uns perquè en prepararen la vinguda, els altres perquè en consolidaren les noves formes arreu del territori. Abans, però, només cal remarcar el fet generacional dels tallers que se succeeixen molt habitualment de pares a fills, fet que, en alguns casos, ens permet parlar de veritables dinasties artístiques.

Llàtzer Tramulles (Vilafranca del Penedès, 1605 - Perpinyà, 1657) és membre d'una nissaga d'escultors i el precursor del barroc a casa nostra. En la maduresa es trasllada a l'altra banda dels Pirineus, on les noves formes

també queden fortament arrelades. El retaule del Roser, esculpit l'any 1643 i que actualment es troba a la parròquia de Sant Jaume de Perpinyà, és una de les seves millors obres.

D'aquest moble, només cal destacar-ne dos detalls: primerament la figura dels atlants del sòcol, que es convertiran en una peculiaritat destacable del retaule només existent al barroc català i que poden veure, entre altres, en el retaule major de Santa Maria de Cadaqués o en el de Santa Anna i Sant Joaquim de l'Estartit. Segonament, el cànon curt aplicat a les figures del retaule, d'unes proporcions de gran expressivitat que també trobem en algunes escenes del retaule de Santa Caterina.

Els trànsit a les formes barroques és representat pels artistes de l'anomenada segona generació, aquests treballen activament a la segona meitat del segle XVII. Andreu Sala (Cardona, 1627-1700) n'és un bon exemple; la seva obra explica perfectament aquesta evolució de l'escultura catalana del disset. Per una banda, el realisme de les imatges, i per una altra banda, l'ús decidit de la columna salomònica, un dels elements més distintius del barroc plenament català. El retaule de Sant Antoni i Santa Clara (1689) que es troba a l'església de Sant Vicenç de Sarrià de Barcelona és pràcticament l'única obra que coneixem d'aquest autor.

La nova generació d'escultors va dur el barroc al seu punt més àlgid, moment en què es manifesta amb més força l'estreta relació entre aquest art religiós dels retaules i la societat local. D'aquests anys en són les primeres notícies que tenim del barroc a Torroella de Montgrí. En aquesta etapa es construeixen retaules de primer ordre, però la guerra de Successió representa un punt d'inflexió per a l'estil i, després de la repressió borbònica, els retaules adquireixen un marcat accent decorativista.

Pau Costa va néixer a Vic l'any 1665 i morí l'any 1727 mentre esculpia el retaule major de Santa Maria de la parròquia de Cadaqués. Joan Torras, que col·laborava amb ell en el retaule, l'acabaria dos anys més tard. L'obra de Costa va ser copiosa i, tot i que han desaparegut bastants dels seus retaules, es pot considerar relativament afortunat atès que se'n conserven alguns dels més significatius. Podem comprovar que Pau Costa fou un escultor capaç d'adaptar-se als canvis dels temps contemplant algunes de les seves obres: una d'elles, com és el cas del retaule major de l'església parroquial de Santa Maria d'Arenys de Mar (1706-1711), encara manté tots els trets del barroc plenament català, mentre que al retaule major de Santa Maria de Cadaqués, realitzat en temps dels Borbons, les ornamentacions esdevenen excessives i de formes poc naturalistes, al mateix temps que en desapareixen les columnes salomòniques.

Josep Sunyer i Raurell (1673-1751) és també un bon representant d'aquest període barroc. Pertanyia a una família d'escultors manresans i va treballar a ambdós costats dels Pirineus. De les seves feines, però, se n'han conservat més a la zona ultrapirinenca que no pas les realitzades a Manresa o altres indrets catalans. Una de les seves obres més representatives és el gran retaule major de l'església de Nostra Senyora del Àngels de Cotlliure (1698- 1701).

D'entre els artistes d'aquesta mateixa generació, Joan Torras va ser-ne un dels escultors més actius a les nostres comarques. Originari de Barcelona, les primeres notícies que en tenim són de l'any 1690, moment en què contrau matrimoni a la ciutat de Girona. Pel que sembla, l'any 1698 ja té el seu taller instal·lat a la ciutat de Figueres, on l'any 1701 esculpeix el retaule de Santa Caterina. De les seves obres, com de la majoria dels autors del barroc, n'han quedat molt poques. Com ja hem comentat, Joan Torras col·laborà amb Pau Costa en el retaule major de Cadaqués (1723-29); un retaule de considerables dimensions però que no defineix ni el seu estil ni la seva personalitat. Es tracta d'un escultor de fines ornamentacions naturalistes, de figures realistes i d'un discurs teològic molt ben tramat. La seva obra més destacada és el retaule major de Santa Caterina, on trobarem tots els elements que tan bé defineixen el nostre barroc.

Per Joan Torras, l'encàrrec del retaule de la nostra ermita era un exercici de responsabilitat, s'hi va lluir i en tenia motius. Pel que sembla, Joan Torras era un protegit de l'abat del monestir benedictí de Sant Pere de Rodes, amb unes creences que també professaven els ermitans de Santa Caterina, per aquet fet només cal remetre's als orígens de l'ermita. Però hi ha un altre detall que no podem passar pel alt, i és l'hagiografia de la vida de santa Caterina, que és certament interessant. Així sabem que al segle XV els benedictins introduïren nous passatges a la seva vida, els quals feien referència a las esposalles de la santa, i d'aquesta manera la santa va passar a representar l'ideari femení de la congregació.

Després de l'any 1725, en l'anomenat barroc tardà, el classicisme hi començarà a deixar l'empremta.

El breu recorregut del barroc per la nostra vila

A mitjan segle XVIII, pràcticament totes les esglésies i capelles del nostre municipi gaudien d'un o més altars esculpits en temps del barroc. Les dades recollides fins al moment ens permeten establir, amb tota la modèstia, un primer i sintètic recorregut de com es va desenvolupar aquest estil a casa

nostra. Per no allargar-nos més del que sigui estrictament necessari per a la comprensió del text, evitarem entrar en excessius detalls sobre la història d'aquests temples, les devocions d'altres altars, els nombrosos gremis i confraries, escultures individuals de sants, les observacions, censures i negligències en els comptes i les multes en les visites pastorals, els comendataris dels mobles o els dauradors d'aquestes obres.

Pel que sembla, l'activitat retaulística a Torroella de Montgrí comença a la capella del Roser de l'antic camí d'Ullà quan la confraria del Roser fa un pagament l'any 1698 a l'escultor Joan Torras a compte d'un retaule que hi està construint. Uns quants anys més tard, el 1716, el mateix Joan Torras i el també escultor Francesc Escarpanter, originari de Girona, reben un altre pagament dels confreres de la Minerva per unes feines començades el maig de l'any 1698. No sabem l'abast d'aquest treball, però aquesta confraria tenia el seu altar a la parròquia de Sant Genís, concretament la capella de la Sagrada Forma, dedicada a sant Josep.

Retaule major de la capella del Roser de Torroella de Montgrí. (Foto cedida per Ramon Mascort)

Tot seguit, l'any 1701, es firma el contracte del retaule major de l'ermita de Santa Caterina. Els comendataris: la universitat de la vila i els administradors

de l'ermita. L'escultor n'és, també, Joan Torras. Hem de recordar que, de tots els retaules que es van construir en aquest període a la nostra vila, aquest és l'únic que se'n conserva.

Del retaule major de la capella de Santa Maria del Mar de l'Estartit en tenim molt poques dades, però en conservem la Verge Maria que el presidia. Atesa la factura de la talla de la imatge, el retaule es degué construir, aproximadament, en els mateixos anys que els dos anteriors. A l'absis de la capella, encara es conserva el basament sobre el qual reposava el moble. La confraria de Santa Maria del Mar era la més antiga de Torroella. La capella, fins a l'any 1835 va pertànyer al monestir benedictí Santa Maria d'Amer.

Dintre muralles, el primer retaule plenament documentat és el major de la capella de Sant Antoni de la plaça de la Vila. No sabem a càrrec de qui va anar el cos del retaule, però el temple en aquells anys tenia un benefici de la confraria de Santa Maria del Mar; a més era un espai habitualment utilitzat per la universitat de la vila. L'encarregat d'esculpir-lo també fou Joan Torras. L'any 1708, l'escultor va rebre un pagament a compte del preu total de l'obra, així és de suposar que en aquell any el retaule ja devia estar començat. Del retaule cal remarcar-ne un detall excepcional, una de les subtileteses d'aquest autor. A la part més elevada del retaule, emmarcat en un medalló hi trobem l'escultura de Sant Tomàs d'Aquino. A la mà esquerra, el sant porta una ofrena: la mateixa capella de Sant Antoni. Aquesta imatge ens mostra com era la façana i el campanar de la capella abans de les reformes que aquest espai va patir al voltant de l'any 1725. Amb motiu de l'ampliació i remodelació de la plaça de la Vila, la façana de la capella de Sant Antoni fou retallada i endarrerida uns metres.

Detall del retaule major de la capella de Sant Antoni; sant Tomàs d'Aquino portant l'ofrena. (Foto Fons Josep Vert, Centre de Documentació del Montgrí, les illes Medes i el Baix Ter).

El recorregut ara ens porta a l'església parroquial de Sant Genís, on trobem el retaule de Sant Isidre. Els comendataris eren els còsols de la universitat, l'administrador de la confraria de Sant Isidre, una llarga llista de pagesos i el cirurgià, és a dir: el metge. Joan Torras també es va fer càrrec d'aquest nou projecte escultòric, essent l'últim que li coneixem a la nostra vila. El contracte es va firmar el 1710 i el retaule devia anar a la capella dedicada a sant Bartomeu de la mateixa església.

Esvaïts els efectes de la guerra de Successió i acceptades, encara que no de bon grat, les noves institucions, l'activitat retaulística es reprengué de nou tot i que amb menys intensitat i, com hem dit abans, amb un estil diferent. En aquesta nova etapa de la nostra història, a Torroella es construeixen almenys una desena més de nous retaules.

Els primers dos treballs els trobem a la capella de Santa Caterina. Els retaules, de mides molt reduïdes, estan dedicats a sant Francesc Xavier i al Sant Crist i foren esculpits per Francesc Escarpanter al voltant de l'any 1717.

Pel que sembla, el primer gran retaule és el de la desapareguda capella de Sant Nicolau del convent dels Agustins; un cop remodelat l'edifici i acabada la nova façana, al voltant de l'any 1720 s'hi construí un immens retaule major. El convent fou espoliat en temps de la desamortització de Mendizábal l'any 1835. Una crònica esmenta que el moble, privat de les imatges, l'any 1911 encara era al seu lloc. La façana de l'església actualment encara es manté dreta, però la nau, de volta gòtica, fou derruïda l'any 1932.

Tornem a l'ermita de Santa Caterina, sobre el retaule de la Verge dels Dolors i Sant Baldiri, poques coses en sabem, només uns pagaments de l'any 1723 que fan referència a desfer-lo i tornar-lo a muntar, a més d'unes reparacions.

Els tres següents els trobem a l'església parroquial de Sant Genís. D'aquests, el primer que es construeix és el de la Mare de Déu del Roser, a la capella dedicada a sant Bernardí, aproximadament l'any 1726. L'altre, situat a la banda esquerra de la capella Fonda, es realitzà als voltants del 1730 i estava dedicat a sant Isidre, però era de dimensions més reduïdes; el seu cost fou assumit pels mateixos que sufragaren les despeses de l'ampliació de la capella Fonda. Pel que fa al tercer retaule, aquest dedicat a sant Josep, es construí alguns anys més tard, però és difícil precisar-ne la data i estava situat a la capella de la família dels Llabià.

Els confreres dels Dolors no en varen tenir prou a l'hora d'expressar la seva devoció a fer esculpir un retaule. Els calgué quelcom més gran i per això van construir el seu propi temple. El retaule d'aquesta església ja devia estar

enllestit l'any 1740. Pel que sembla, malgrat no ser l'últim que es construí a la nostra vila, de tots els estudiats és el que té uns trets més marcadament classicistes, fet que podem advertir gràcies a unes bones fotografies que se n'han conservat. És l'única capella de la nostra vila que fou incendiada durant la guerra civil; un cop acabada, el temple estava en molt mal estat i va ser enderrocat.

Recuperats de les despeses de remodelació de l'ermita i el cost que va representar el primer retaule de Santa Caterina i alguns anys més tard els altres dos, pel que sembla s'inicia un nou projecte escultòric: un retaule dedicat als Sants Metges. Qui el durà a terme serà el fill de Joan Torras, Josep Torras, que entre els anys 1742-1748 rebé diversos pagaments a compte del retaule.

El recorregut d'aquests anys daurats a la nostra vila finalitza amb l'església parroquial de Santa Anna de l'Estartit. El 1750 s'inicien els treballs de reconstrucció de l'antic edifici, sembla que en molt mal estat, i el 1753 el temple, equipat amb els objectes litúrgics adequats, ja reunia les condicions per oficiar-hi el culte i, per tant, rebé la benedicció del bisbe. El retaule s'hi degué construir durant aquests anys i estava dedicat a santa Anna i a sant Joaquim. Segons les diferents fonts documentals, sabem que l'estil era molt semblant al de Sant Josep de l'església parroquial de Sant Genís i va ésser el més gran que es va construir al nostre municipi.

Retaule major de santa Anna i sant Joaquim, església parroquial de l'Estartit. (Foto Fons Salvany - Biblioteca de Catalunya).

Possiblement la llista de retaules creixerà amb els anys. Algunes capelles, com la de l'antic hospital situat fora muralles, la capella de Sant Miquel del monestir de les illes Medes, o la de Santa Maria de Palau, foren abandonades en temps anteriors al barroc. Però a la capella de la Mare de Déu de la Mercè de l'Hospital de Pobres i Malalts la situació és diferent. La visita pastoral de l'any 1734 ens especifica "que abans tenia un sol altar dedicat a santa Marta i avui és sota la invocació de la benaventurada Maria Dolors en benefici de la confraria dels Dolors". En aquesta mateixa visita la delegació del bisbe adverteix de la nuesa de vuit àngels en aquesta capella i de vuit més a la capella del Roser i diu que cal tapar-los. Els confreres dels Dolors, mentre construeixen el seu propi temple, l'esmentada capella dels Dolors, utilitzen com a lloc de culte la capella de l'Hospital de Pobres i Malalts. Tot i la manca de documentació en aquests moments, per la grandària del temple i l'activitat que es duia a terme durant aquests anys, hem de suposar que probablement l'altar estava decorat amb un retaule construït en aquest temps del barroc.

La capella de la Divina Providència del convent de les Clarisses és un altre singular temple de culte de la nostra vila. Actualment un pèl oblidat, però recomano fer-hi una visita, ja que, de ben segur, quedareu sorpresos de l'elegància del seu estil. Els primers actes litúrgics s'hi celebraren l'any 1863 quan, de fet, el barroc feia temps que s'havia esvaït i, per tant, ja hi trobarem el tret dels nous estils. Algunes de les imatges recollides pels veïns en l'espoli del convent dels Agustins van anar a parar a aquesta capella, però igualment van ser destruïdes anys més tard durant la guerra civil.

La capella de les monges del Sagrat Cor es va iniciar l'any 1854, però l'obra mai no es va arribar a acabar.

El retaule major de Santa Caterina

"Molt possiblement, pocs anys després d'ésser esculpit, moltes de les coses amb què el retaule ens il·lustra es desconeixien."

Visió de conjunt i estructura

El retaule el trobem a la capçalera de la capella de l'ermita de Santa Caterina. El moble, en forma de tríptic poligonal, ocupa tota la paret de l'absis i per la part de baix reposa al damunt d'un basament. Del quadres que decoren el presbiteri, ja n'hem parlat abans, pel que fa als marcs que guarneixen les pintures i el bancs que ressegueixen la paret que tanca l'absis, també foren esculpits pel mateix autor del retaule, tot i que alguns anys més tard, concretament el 1723. El moble es conserva pràcticament complet i en aquests moments es troba en un excel·lent estat de conservació, del fet n'hem de donar gràcies a una acurada intervenció que

l'any 1999 va dur a terme Serveis de Restauracions de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya.

Vista general del retaule de Santa Caterina (foto Josep M. Compte)

La distribució iconogràfica

La distribució de les imatges i els relleus historiatos pel retaule no són un fet casual, l'emplaçament obeeix a uns codis eclesiàstics molt ben traçats. Pel que fa la verticalitat del retaule, la part central sempre en constitueix l'eix principal i s'hi representen els fets més importants. Als laterals, a la part dreta de l'altar, que correspon al costat de l'epístola de l'església, hi

trobarem les escenes que representen l'ensenyament i saviesa de les doctrines, mentre que a l'esquerra, l'anomenat costat de l'evangeli, se'ns mostren les escenes que tenen a veure amb la llei de Jesucrist. Quant a la seva horitzontalitat, a mesura que anem ascendint també ho fa el seu grau de transcendència. Així no és un fet casual que a la part més baixa del moble hi trobem les úniques decoracions geomètriques de tot el retaule, són els elements decoratius utilitzats pel heretges protestants.

Anàlisi del retaule

El retaule està dedicat a santa Caterina d'Alexandria, atès que els relleus historiatos reflecteixen els principals passatges de la vida d'aquesta santa. La data d'acabament del moble, l'any 1702, la trobem esculpida a les grades que hi al damunt de l'altar.

En alçada, el retaule consta de: sòcol, bancal, dos pisos o cossos i àtic, i en amplada d'un carrer central i dos laterals. Els motius ornamentals són tots vegetals i de factura molt naturalista, les fulles d'acant s'entrellacen amb una gran varietat de tipus de flors i fruits, dels nous cultius arribats d'Amèrica n'observem (fig. 1) la flor de la patata i el gira-sol. A més, tota aquesta decoració, ja sigui en baix relleu, esculpida o pintada, es combinava amb els nombrosos caps d'angelets repetits a tot el retaule.

Figura 1 (foto Josep M. Compte)

Pel primer pis Joan Torras utilitza mitges columnes salomòniques, mentre que al segon pis les substitueix per pilastres. A cada un dels vuit pedestals, lloc d'on arranquen d'aquests elements esculturals hi situa la figura d'un àngel (fig.2). Eren de dimensions considerables i la seva funció era il·luminar el retaule. Tant els quatre àngels querubins del primer pis com els quatre del segon han desaparegut.

Figura 2 (col·lecció Miquel Graells)

L'entaulament és la peça horitzontal que separa el primer pis del segon. La seva decoració és molt senzilla però molt explícita; a la part més baixa, al fris, hi trobem la icona del miracle de la roda, el símbol fa referència a un dels tres atributs de la santa: la virginitat. Mentre que a la part més elevada de l'entaulament, el frontó, hi podem contemplar l'àguila amb els raïms: un símbol eucarístic.

Als dos extrems del sòcol hi ha els escuts de santa Caterina. A la part interior, a cada banda de l'altar, uns plafons decorats amb motius vegetals molt ondulats d'on sobresortia un angelet esculpit amb molt relleu, la funció era la mateixa que els anteriors; aquests també foren espoliats durant la guerra civil.

Com podem observar, el carrer central trenca l'horitzontalitat respecte els laterals, això fa que el calaix on està situada santa Caterina s'endinsi clarament al segon cos, aquest fet produeix que la figura de la patrona resti més destacada. Tant la imatge com el plint on està situada són elements moderns. L'antiga verge d'origen gòtic va desaparèixer durant la guerra civil.

El calaix en forma de pastera on està ubicada la imatge de la verge està totalment ornamentada amb motius vegetals. El repeu de la base és molt elegant i a les parets laterals hi trobem dos bustos de santa Caterina, ambdós fan referència als altres atributs de la santa: un per la seva saviesa i l'altre pel seu martiri. Dels bustos hi ha un detall que cal tenir en compte: la cadeneta que porta al coll que fa referència als orígens grecs de la llegenda o

realitat de santa Caterina d'Alexandria. La coberta del calaix té forma de baldaquí i la part interior està decorada amb el relleu d'una preciosa rosa.

Els relleus historiat es troben al bancal, al primer i al segon cos. A continuació en farem una breu lectura per ordre cronològic, ja que creiem que és el més adient per a aquest retaule.

El primer relleu és al primer cos, a la nostra esquerra. Es tracta de les esposalles místiques de Caterina, l'escena evoca un dels somnis que la santa va tenir a la seva infantesa. Al relleu hi ha el nen Jesús que, en braços de la Verge Maria, entrega l'anell de prometatge a Caterina. Tres àngels acaben de completar l'escena.

Al bancal, però ara a la nostra dreta, s'hi plasma l'aprenentatge de santa Caterina (fig. 3). L'hagiografia ens diu que Caterina era una joveneta de bona família que va viure a final del segle III a Alexandria i que va rebre una sòlida instrucció filosòfica i teològica. Aquí la jove, acompanyada de la seva mare, estan assegudes en una cambra mentre escolten pacientment les lliçons d'un monjo. Deduïm pel color i la forma de la vesta que el monjo és benedictí. A la finestra de l'habitacle hi podem divisar un paisatge: és el mateix que trobarem en el camí de descens de l'ermita en direcció a Bellcaire.

Figura 3 (foto Josep M. Compte)

Al primer cos, seguint per aquesta mateixa banda dreta, hi ha representada la discussió de santa Caterina amb els doctors. La jove vol convèncer de la veritat de les seves doctrines a l'emperador i als seus savis; malgrat que no ho aconsegueix, el sobirà, encisat per la seva bellesa, li ofereix un lloc al seu palau. Mentre a la llegenda Caterina s'enfronta als ritus pagans del romans, al retaule, per la indumentària del personatge, és un mandatari musulmà.

Al segon cos, i també començant per la nostra dreta, hi veiem plasmada la flagel·lació de santa Caterina. Segons ens diu un antic escrit, ella no volgué

accedir als desitjos de l'emperador, ja que es considerava consagrada a Crist i així mateix la seva esposa. El governant, cec d'ira, va manar que la despullessin i la fuetegessin. La nuesa de la verge representada en aquest relleu (fig. 4) és una de les imatges més insòlites de la retaulística barroca catalana; possiblement atès la laïcitat del temple, la representació va passar intencionadament desapercibuda davant les atentes mirades de les visites pastorals.

Figura 4 (foto Josep M. Compte)

A un altre relleu del segon cos, el de la nostra esquerra, hi trobem el passatge de santa Caterina a la presó. Després d'ésser colpejada, l'emperador va manar que la tanquessin, incomunicada i privada d'aliments, en un calabós durant dotze dies. Durant aquest temps, un colom blanc va vetllar per la seva salut i al dotzè dia se li va aparèixer Déu envoltat d'àngels per enfortir-li la fe. Tot seguit, fou l'emperador que la reclamà, absort per la seva salut i bellesa i contrariat per les reiterades negatives de les seves peticions i la poca efectivitat dels seus mètodes, va manar fer construir una infernal màquina de tortura. L'autor del retaule, tant en aquesta escena com en l'anterior, la de flagel·lació, utilitza el cànon de talla curta abans citat, un recurs tècnic en desús que Joan Torras va recuperar dels inicis del barroc. Aquest fet també es posa de manifest en les dues traces que l'autor presenta en el contracte del retaule.

L'episodi següent ens fa tornar al bancal, al relleu central, on veiem el miracle de la roda (fig. 5). Així, tan bon punt l'artefacte es va posar en marxa, un àngel amb els seus raigs va fer saltar les rodes guarnides amb claus i serres dentades en mil trossos que, al dispersar-se'n els fragments, van matar tots els soldats no creients. A l'escena els soldats que queden dempeus porten una cuirassa d'or i al terra hi resten els soldats morts. Caterina, pletòrica al centre

de la representació, no deixa de mirar l'àngel virtuós, mentre que al fons, a la dreta, Jesús, impassible amb la mà al pit, contempla el miracle produït pel seu pare. El conjunt és francament bucòlic, el plafó queda completat pels costats amb unes precioses cornucòpies repletes flors.

Figura 5 (foto Josep M. Compte)

Flanquejant la seqüència anterior, als pedestals de les columnes del carrer principal hi trobem uns perfils d'home i de dona dins una orla molt ben decorada. Aquestes figures, que sempre han generat molts interrogants, són Jesús i santa Caterina. Si les observem atentament, veurem que duen un cercle sagrat damunt del cap i la indumentària que vesteixen és daurada. Per la seva posició ens recorden un festeig, al damunt de les orles, uns capets d'angelets no se'n perden detall. Remuntant el primer cos, a les ornamentacions que tanquen els extrems del retaule hi tornem a trobar els amfitrions del moble, però aquest cop en forma de busts esculpits en un notable baix relleu. L'autor ens torna a fer referència al consagrament de la parella i ens recorda la humanitat dels personatges, vestits amb les millor robes com si d'unes festes nupcials es tractés.

Un altre relleu del bancal, a la banda esquerra, és la decapitació de santa Caterina. L'emperador està disposat a perdonar-la, però la santa no vol renunciar a la seva religió ni tampoc vol acceptar les altres proposicions, per això ordena que sigui decapitada. Moments després de l'execució de les seves ferides no en sortí sang, sinó llet.

Finalment, al carrer central, a l'alçada del segons pis hi ha esculpida l'ascensió de santa Caterina. Els cos incorrupte és traslladat a la muntanya del Sinaí a mans de tres àngels.

Al bell mig de l'àtic, s'hi veu l'escultura d'un àngel serafí que, amb el so d'una trompeta, anuncia l'arribada de la santa al cel; l'instrument musical ha

desaparegut. Tot seguit, al mateix àtic però a l'alçada dels carrers laterals, uns medallons que contenen una santa Caterina tota embolcallada amb or i amb el símbol de la roda esculpit al pit, ens subratllen la trilogia de la seva santedat. Per acabar, a l'extrem dret de l'àtic veiem un pelicà, símbol eucarístic de caràcter redemptor. El de l'esquerra ha desaparegut, però a causa de la simetria del retaule tant pel que fa l'estructura com per la decoració, hem de suposar que l'altre era idèntic.

Bibliografia general

AUDIVERT, Marcel·lí. *L'Estartit i les Medes*. Granollers: Montblanc-Martín, 1971.

AUDIVERT, Marcel·lí. *Torroella de Montgrí, una vila singular*. Barcelona, 1983.

AVELLÍ, Teresa. "Joan Torras i els retaules i dauradors actius al bisbat de Girona durant la primera meitat del segle XVIII". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 50 (2009), pàg. 197-252.

BASSA, Jaume; BACA, Joan. *Torroella, vila vella*. Torroella de Montgrí: Ajuntament de Torroella de Montgrí i Fundació Mascort, 2007.

Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí. Torroella de Montgrí: Associació del Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí, 1928-2009. (Anys consultats: 1928, 1931, 1957, 1960, 1961, 1966, 1975, 1976, 1981, 1987, 1988, 1992, 1994, 1995, 1996, 1997, 2001, 2002, 2003.)

MARTINELL, Cèsar. *Arquitectura i escultura barroca a Catalunya*. Barcelona: Alpha, 1959-1964.

PÉREZ, Aurora; VEHÍ, Joan. *El retaule de Cadaqués*. Barcelona, Pòrtic, 2001.

PIERA MIQUEL, Mònica. *El moble de Torroella de Montgrí 1700-1800*. Torroella de Montgrí, Fundació Mascort, 2008.

SERNA, Èrika; Serra, Joan. "Retaules i retaulistes de l'Alt Empordà (1650-1700)". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 30 (1997), pàg. 297-333.

TRIADÓ Tur, Joan-Ramon. *L'època del barroc, s. XVII-XVIII*. Barcelona, Edicions 62, 1984. Col·lecció "Història de l'Art Català", vol. V.

VERT i Planes, Josep. *El temple parroquial de Sant Genís*. Torroella de Montgrí: Museu del Montgrí i del Baix Ter, 1984.

VERT i Planes, Josep. *La parròquia de l'Estartit*. L'Estartit, 1999.